

Агарон Аппельфельд

КАТЕРИНА

Повість

Переклад з івриту *Віктора Радуцького та Івана Білика*

Чернівці
2018

[>>>](http://kniga.biz.ua)

УДК 82-3
А 76

Аппельфельд, Агарон

Катерина : Повість / Агарон Аппельфельд ; пер. з івриту Віктор Радущкий, Іван Білик. – Чернівці : Книги – XXI, 2018. – 240 с.

ISBN 978-617-614-215-7

«Катерина» – повість про жадливу людську жорстокість і водночас неймовірну людяність. Оповідь у ній ведеться від імені української жінки, життя якої виявляється тісно пов'язаним з євреями. Це своєрідна спроба поглянути на єврейський народ збоку. Після Катастрофи Катерина вважає своїм обов'язком згадати й відновити хоча б частину того світу, що безповоротно зник разом із загибеллю мільйонів ні в чому не винних людей. Це повість про людську близькість і взаєморозуміння всупереч упередженням і стереотипам.

Книга видана за підтримки Канадського благодійного фонду
Ukrainian Jewish Encounter / Українсько-Єврейська Зустріч

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

KATERINA
Copyright © 1992, Aharon Appelfeld
All rights reserved

ISBN 978-617-614-215-7

© Книги – XXI, 2018, видання українською мовою
© Віктор Радущкий, Іван Білик, 2018, переклад
© Анна Стюпіна, 2018, обкладинка

Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

КАТЕРИНА

[Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Світлій пам'яті Івана Білика

[>>>](http://kniga.biz.ua) Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

Слово до українського читача

Ця книжка оповідає про те, що невід'ємне від мене, як ото бувають невід'ємними найглибинніші відчуття та спогади, оповідає про те, що добре мені знайоме з раннього дитинства, що я пережив, до чого прив'язався...

Я народився в Україні. В Чернівцях мене, дев'ятирічного, захопила війна. Там загинула моя мати. З Чернівців мене та мого батька кинули за дроти концтабору, невдовзі по тому нас розлучили, й відтак я з батьком ніколи більше не бачився. Мені пощастило втекти з табору, й то стало початком нескінченних поневірянь дорогами України.

Аби не померти з голоду, я наймався до селянок – тій дров нарубати та скласти, тій наносити води, тій попастись худобу. Вряди-годи пускався берега й блукав глухими путівцями від села до села, приставши до ватаги волоцюг, які не гребували ні жебрами, ні крадіємством.

Світлочубий та блакитноокий, я мало чим відрізнявся од українських підлітків. Не знаю, чи хто впізнавав у мені єврейчука, але принаймні ніхто не виказав.

Україна вкарбувалася в мою пам'ять і моє серце. Та, мабуть, ще частіше, ніж до тих літ поневіряння, сповненого

недитячих страждань та смертельної небезпеки, моя душа поринає в інші спогади: батьківський дім у Чернівцях і українська жінка, моя доглядальниця. Ні, жінка була не одна-єдина, за роки мого дитинства їх перебуло кілька, але всі вони відзначались добротою, турботливістю та щирою ласкою. Усіх їх я однаково любив, і їхні обличчя, голоси та вчинки дивно злилися для мене в єдиний образ, що став у моїй повісті Катериною.

Всі ці жінки, яких я пам'ятаю з п'ятирічного віку, подібно до моєї героїні прибилися до великого міста із села, сумували за родичами та материзною й багато розповідали мені про них. Мене так вражали ці повісті, що їхні чари й досі не розвіялися. Завдяки цим жінкам уперше й назавжди ввійшло в моє життя й свідомість українське село. Завдяки їм увійшла в мою душу українська мова – я вчився її в них, як вони в мене – ідишу. Згодом, у страшне воєнне лихоліття, коли я мусив приховувати своє походження, українська мова, якою я розмовляв по-хлоп'ячому досконало й жваво, стала мені своєрідним щитом, тож маю право сказати, що це вони, ті жінки, врятували мені життя, загуливши невидимим крилом своєї материнської любові, як урятувала моя героїня Катерина Розиних та Біньямінових синів.

П'ятдесят років я не чув української мови, думав, ніби давно забув її. Та ось приїхав до Єрусалима головний редактор журналу «Всесвіт» Олег Микитенко. Ми сиділи з ним і гомоніли. Нам допомагав перекладач Віктор Радущкий: з моїм гостем говорив українською мовою, а зі мною – івритом. І раптом сталося диво: ще до того, як перекладач устигав мені перетлумачити Микитенкові слова, я розумів їх без нічиєї допомоги. Українська мова наче дрімала в моїй душі, десь глибоко-глибоко, затлумлена іншими, але вона не вмерла.

Я не міг не написати про них, отих українок, яких знав і любив змалечку.

Так з'явилася на світ «Катерина».

Не все в літературному творі надається до раціонального тлумачення, часом трапляється й дещо незбагненне, підсвідоме, про що не завжди здогадується сам автор. І в «Катерині» є моменти для мене самого, скажемо так, несподівані. Декому цей твір видається притчею. Але я волів би підкреслити, що в підґрунті моєї повісті – реальне життя, вона проростає з моїх дитячих відчуттів та вражень.

Й одне з цих головних, ще з дитинства пам'ятних, понині незабутих відчуттів я міг би висловити бодай ось так: не може такого бути, щоб мене з цими такими дорогими мені українськими жінками, з їхніми братами та сестрами, з батьками та синами роз'єднала прірва. Не може поста-ти між нами довічний глухий мур, що перепиняв би чуття людського тяжіння, близькості й взаєморозуміння. Проживши довге нелегке життя, вцілівши дивом у Катастрофі, я й зараз плекаю віру в Людину й у те, що межі нами не повинен ставати мур нерозуміння й зненависті.

Для цього я й написав «Катерину».

А ще хотілося почути голос неєврея, що розповідав би про євреїв. Голос людини неупередженої й зичливої, невіддільної стереотипам. І я «заговорив» голосом Катерини, заговорив од її імені, подивившись на світ її очима. Ось чому повість написано від першої особи – мені кортіло не розповісти про Катерину, а надати їй слово, вислухати її.

Я не намагався зробити з Катерини єврейку, не «перетягав» її в єврейську віру: так самісінько й Катерина не проповідує християнство, якому лишилася вірною до останніх своїх днів. Кожен, як сказано, житиме за вірою своєю, але з повагою й розумінням ставлячись до вірувань сусідів.

Я намагавсь уникати щонайменшої ідеалізації. Катерина – це насамперед жінка, жінка з плоті та крові, людина,

підвладна й пристрастям, і порокам. Вона та її українське оточення – далеко не янголи. Але ж і євреї, з якими її зводить життя, – так само далекі від янголів. Назвімо бодай того-таки Самі, що став батьком її дитини, – він і п'яниця, й ледащо, й людина, яка понад усе ставить власні інтереси: Самі навіть своїм найближчим здатний принести лише горе та зневіру.

Я намагався зображувати людей у цілковитій повноті їхніх почуттів та виявів. Кожен живе у своєму оточенні, в заданих йому рамцях, але при цьому не спромагається придивитися до життя того, хто поряд, – навчаючись у нього, запозичаючи й збагачуючись. Катерина на це спромоглася: пильно придивляючись до життя євреїв, подолавши внутрішні перестрахи й упередженість, переступивши через усталені погляди, вона раптом виявила досі не відомі їй красу й щирість, строгість і душевність єврейського побуту в усьому його розмаїтті – в родинних взаєминах, у релігійних обрядах і святах, у стравах, запахах, співучій мові, шанобливому ставленні до традицій. І коли розкрилася її душа, Катерина ввібрала в себе те «інше», що відкрилося їй у чужому народові, причому не відмовляючись од свого, – рідної мови, рідних звичаїв, походження, вкоріненості в рідний ґрунт.

Проїшла Катерина важке життя, не надто добре поведлося їй з батьком та матір'ю, але, незважаючи на біль, образи, приниження й нерозуміння, її сув'язі з батьківським домом, з рідною землею міцні й нерозривні.

Услід за Катериною я дошукувався виявів людяності у взаєминах між ближніми, дошукувався в людині Людини.

Вартий уваги ось такий факт: коли в Америці та Європі «Катерину» переклали англійською мовою, мене піддали різкій критиці з цілком несподіваних для мене позицій, – звинуватили в ідеалізації українців та в надміру суворому

ставленні до персонажів-євреїв. На думку моїх критиків, образ Катерини явно не відповідав усталеному для багатьох стереотипові українця – погромника, антисеміта, підпомагача нацистів у винищенні євреїв під час Другої світової війни. Ця критика мене втішила, я переконаний: ми повинні навчитись відмовлятися від упередженості, штампів, усталених думок, наш погляд не повинні затьмарювати пересуди, маємо побачити людську сутність там, де досі панували стереотипи.

«Катерину» перекладено англійською, іспанською, італійською, норвезькою¹. І ось моя героїня повертається додому, в Україну, нарешті вона промовить рідною мовою, яку я, намагаючись познайомити читачів моєї держави з Катериною, просто – скажемо так – свого часу «переклав» був івритом.

Агарон Аппельфельд
Єрусалим

¹ А також нідерландською, німецькою, російською, румунською, словацькою, угорською, французькою. – Прим. ред.

Розділ перший

Мене звати Катерина, й мені незабаром виповниться вісімдесят. Після Великодня я повернулась до рідного села, на маленьке, давно занедбане батьківське обійстя, де нічого не лишилося, крім оцієї хижки, в якій я й живу. Єдине її віконце розчинене навстіж, відкриваючи переді мною цілий світ. Хоч очі мені вже й затуманило, та вони й досі вдивляються у світ Божий. Ополудні, коли сонце підіймається в найвищі високості, переді мною ширяться гони ланів аж до самого Пруту, а його плесо в цей час – мов та шовкова блакитна стрічка.

Я покинула ці краї добрих шістдесят літ тому, коли точніше, то шістдесят три. Але за цей час тут мало що змінилось. Бує зелень. Правічний смарагдовий килим пагорбів так само яскравий, як і в мої часи, навіть, якщо очі мене не підводять, іще зеленіший. Кілька дерев, знайомих мені з тих далеких дівочих років, і досі стоять, перешіптуючись листям. Важко навіть убрати в слова, як зачаровує отой, схожий на хвилі, плин пагорбів. Усе як і в давнину. Все, лише не люди. Ті люди зникли, пропали.

Удосвіта й одразу по світанні мені щастить розсунути важкі завіси часу, вдивитись у минуле спокійно й пильно, обличчям в обличчя, як сказано в Писанні.

Короткі літні ночі здаються довгими, десь далеко-далеко зблискують сполохи, а в озеро заглядають не тільки дуби, в ньому озирають себе навіть найскромніші узбережні кущики. Я завжди любила це маленьке озеречко, надто ж літніми ночами, коли на обрії блимають сполохи, коли розчиняються межі неба та землі й усе неозоре безмежжя набубнявіло небесним світлом. Довгі блукання несвоїми дорогами відчужили мене од цього дива, воно стерлося в пам'яті, та ба, не в серці.

Тепер я вже знаю: саме воно, оте світло, й потягло-привабило мене назад, додому. Яка-бо свіжість, Господи! Часом кортить простягти руку й торкнутися небес, розіп'ятих наді мною, – о цю пору вони м'які, мов шовк.

Важко спати літніми ночами, коли обрії мигтять. Іноді навіть здається, що то гріх – спати такої ясної ночі. Тепер я розумію сказане в Священному Писанні про небеса, які Господь напнув над землею, мов тонку фіранку. Колись давно слово «тонкий» здавалося мені далеким і чужим, а нині я бачу найтонше.

Ходити мені дуже важко. Якби не вікно, широке, розчахнуте навстіж, якби не це око, звернене у світ, мені тут було б сирітно, мов у в'язниці, але вікно милосердо виводить мене на волю, і я блукаю луками, мов у дні далекої юності. Ген пізніше, коли блякнуть сполохи на обрії, я повертаюся у свою самотину, наситившись, угамувавши спрагу, й стуляю повіки. Й коли заплющую очі, перед ними вимальовуються дивні образи, обличчя, яких я ніколи досі не бачила.

Недільного ранку, зібравшись на силі, спускаюся до церкви. Йти недалеко, якихось чверть години. Змалечку я добігала до храму навпострибки. Тоді я все робила

з одного подиху, але тепер кожен крок відлунює в мені боєм. І все ж таки цей відтинок дороги для мене багато важить. Що не скеля чи кам'яна брила – то спогад, навіть не спогад, а щось іще первісніше, до мене суще, і я бачу не тільки небіжку-матір, а й усіх інших сільчан, що ходили цими пляями, ставали навколішки, плакали й молились. Тепер вони перед моїми очима не знати чому ніби всі одягнені в кожухи: можливо, це через того чужинця-чоловіка, нікому тут не знаного, який прибився невідомо звідки, помоливсь, а тоді звів на себе руки. Я й досі мовби чую його жакливе волення.

Церковця стара, предковична, але й досі чарує своєю щирою простотою. Дерев'яні опори, які поставив мій тато, й досі пам'ятають доторки його рук. Батько не був аж надто побожним, але вважав за свій обов'язок підтримувати сільський храмик у належному стані. Я бачу мовби крізь сутінки, як тато носить на плечах товсті колоди, як потім утрамбовує землю важким дерев'яним гатилом. Тоді він видавався мені велетом, а праця його – велетівською. Ті сохи, хоча й пообтрухали, проте стоять і досі, повклякали в землю, довгожителі; людина ж не така довговічна, давно відійшла...

Кому могло спасти на думку, що я колись повернуся в рідні краї: адже я й з пам'яті була геть видерла знавіснілу батьківську хагу. Одначе ж людська пам'ять дужча від людини. Чого не досягне бажання, того доможеться необхідність, яка зрештою так або інак обернеться бажанням. Я не шкодую, що повернулася домів: десь-то така моя планида, щоб я повернулась.

Годину чи й дві вистоюю в церкві. Тут така тиша, аж у вухах дзвенить, бо церкву зведено саме в долині.

Тутешніми стежками та пляями я малою ганяла корів та кіз. Як безтурботно і як чудово тоді жилося. Я була так само спритна й така ж безмовна, як і ті істоти,

що їх пасла. Від тих років не лишилося жодних видимих слідів, тільки я сама, та роки, накопичені в мені, та моя старість. Літа непомітно наближують людину до себе самої та до відійшлих. Мертві, котрих ми любили, єднають нас із Богом.

У цьому зворі я вперше почула голос неба, він пролунав з косогорів, саме з того місця, де стиснута узгір'ями долина, вихопившись на волю, збігає в широкі розлогі простори.

Дуже добре пригадую, як усе це відбувалось. Мені минало сьомий. Я несподівано почула голос, не схожий на татів чи мамин. Він промовляв: «Не бійся, доню, ти знайдеш заблукану корову!» Слова лунали такі впевнені, такі спокійні, що мої перестрахи враз уляглися. Я залякла, вдивляючись у вже згуслу темряву. Ні звуку, ані шерхоту. Й раптом з мороку з'являється корова й підходить до мене.

Відтак щоразу, почувши слово «рятунок», я бачу свою корову, яка була заблукала, а потім знайшлась. Лише одну разиначку звернувся до мене той голос і відразу ж утих. Я про нього нікому не розповідала. В найглибших закутках серця зберігала ту таїну й тішилася нею. Тоді я жахалась і власної тіні. Довгі роки мене морочив той перестрах, аж уже в дорослому віці я спекалась його. Якби вміла молитися, молитва навчила б мене мужності. Але доля вирішила по-своєму. Багато істин я осягнула надто пізно – це прийшло до мене з гірким досвідом.

Змалечку я не відчувала потреби ні в молитвах, ні в словах Святого Письма. Звуки благання мовби не належали мені. Я ходила до церкви, бо так веліла мама. Коли мені минуло дванадцятий, якось під час моління мені привиділася картина розпусти, й серце оповило похмурим смутком. Відтак я щонеділі прикидалася хворою, мати давала мені прочуханки, але і це не допомогло:

я стала боятися церкви, як ото бояться сільського хвершала.

І все ж я, слава Богу, не позбулася живодайних джерел віри. Траплялося в моєму житті, коли здавалось, я забула про них, погрузнувши в життєвому бруді, але навіть у такі хвилини я вклякала й навколішках зверталася до неба. О Господи, небагато таких моментів свого життя я можу пригадати, хоча й великі гріхи мої, та тільки Ти в безконечній лагідності Своїй знав душу раби Твоєї.

А тепер, як то кажуть, повернулись води до джерел своїх, коло замкнулося: я прибилась домів. Дні повновагі, виповнені сяєва, я блукаю ними, не допитуючись напрямку. Поки вікно розчахнute навстіж і мої очі здатні бачити, мені не докучатиме моя самота. Шкода лише, що мертвим заборонено бесідувати з живими. А вони могли б нам багато дечого розповісти, я певна.

Щотижня з'являється сліпий Хома – приносить мені з села все необхідне. Потреби мої тепер невеликі: хліб, сир із збираного молока, трохи чаю. А садовини тут – скільки хочеш. Вишні я вже куштувала – круті, аж хмільні.

Хома вже немолодий, але тримається на ногах твердо. Ходить, цюкаючи поперед себе грубим ціпком, і ціпок його ніколи не зраджує. Коли нахиляється, спина Хоми схожа на міцну дугу. Кажуть, коли він був хлопцем, жінки пасли його очима: та це й не дивно, бо й досі видно, що парубок з нього був неабиякий. Але роки, роки, чого вони накоїли: Хома спершу перестав чути, потому й осліп, занепав легінь, геть звівся. Коли підходить до моєї хатини з бесагами на плечах, то чомусь видається мені важким і вайлуватим, але то тільки на позір...

Хома народився того року, коли я пішла із села. Потім, як виріс, чувала про нього всіляке – добре й погане. Після довгого шалапутного парубкування нарешті одружився.

Жінку взяв молоду й гарну, ще й з файним посагом. Усе в неї було, от тільки вірності замало. Наші сільчани балакали, мовляв, то йому покута, бо сам багатьох жінок позвонив. Але вона за свої вибрики теж отримала віддяку: десь порушила велике осине гніздо, оси закусили її досмерти. Мені часом видається, що й подяки, й покари дістаються нам ще за життя, хоча куди вже мені, бідолашній, тлумачити явища, неприступні смертному.

Хома приходить щочетверга. Тільки святим праведникам відомо, як він не збивається з дороги. Мені цей чоловік наче не з цього світу. А якби не він, я б досі ноги відкидала. Я йому кричу:

– Декую тобі, Хомо-ле!

Але не певна, чи він мене чує. І все ж незрячий судомно відмахується, наче проганяє з-перед себе нечисту силу. Коли ж кладу дешицю в його широчезну лапу, він стукає своїм грубим ціпком об мостини, щось бурмоче собі під ніс і виходить. Його одяг завжди пахне зіллям та водою, певно, він з ранку до вечора блукає поза домом. Іноді я питаю його:

– Як си маєш?

І тут-таки спохоплююсь, усвідомивши всю безглуздість власного запитання.

Він робить своє мовчки й неспіхом. Спочатку розкладає продукти в комірчині, потім приносить оберемок дров і вмощує їх коло припічка. Порається в моїй хаті з годину, але за цей час ущерть виповнює її пахощами ланів і лук – цього духу мені вистачає потім на цілий тиждень.

Люблю, сидючи коло вікна, дивитись, як він іде до села. Це часом триває добру годину. Спочатку сходить плаєм до церкви, на церковному порозі вклякає і молиться: вряди-годи починає здаватися, ніби я чую його мовчання. Потім усе кінчається раптово – Хома вже геть